

رهیافتی فرهنگی بر پدیدهٔ قمه‌زنی شهروندان خمینی‌شهر^۱

رسول ربانی^۲

دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان

سید علی هاشمیان فر^۳

استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه اصفهان

محمد گنجی^۴

استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه کاشان

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱۲/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۴/۱۵

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تبیین وضعیت قمه‌زنی در خمینی‌شهر اصفهان، به نقش عوامل فرهنگی مؤثر بر این پدیده می‌پردازد. جامعه آماری این تحقیق، مردم خمینی‌شهر (قمه‌زنان، تماشاچیان و افراد عادی) است که ۴۱۱ نفر از آنها به عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند که از این میان، ۸۶۹ درصد مذکر و ۲۳۰ درصد مؤنث بوده‌اند. روش تحقیق، از نوع پیمایش و شیوهٔ نمونه‌گیری به دلیل حساسیت موضوع مورد مطالعه، سهمیه‌ای بوده است. کنکاش در جامعهٔ آماری مورد مطالعه بر اساس پرسشنامهٔ طراحی شده، به نتایجی منجر شده که برخی از آنها عبارتند از اینکه اگرچه برخی زنان در خمینی‌شهر قمه می‌زنند، اما فراوانی مردان بیشتر از زنان است؛ تفاوت معناداری در قمه‌زنی مجردان و متأهلان مشاهده نشده است؛ شاغلان بیشتر از بیکاران به قمه‌زنی روی می‌آورند؛ به لحاظ تحصیلی، افراد با تحصیلات زیردیپلم بیش از افراد دارای تحصیلات عالی قمه می‌زنند؛ محلهٔ «فروشان» در خمینی‌شهر دارای بیشترین فراوانی و محلهٔ «ورنوسفادران» دارای کمترین فراوانی است؛ و اینکه درآمد آثری در قمه‌زنی افراد مورد مطالعه ندارد. همچنین در بین انگیزه‌های متعدد برای قمه‌زنی، مهم‌ترین انگیزه‌ها، فرهنگی است که می‌توان به موارد یادآوری وقایع روز عاشورا، احترام به بزرگان و نیاکان، ادای نذر و نیاز و استمرار و تحکیم فرهنگ عزاداری و... اشاره کرد.

واژگان کلیدی: انگیزه فرهنگی، قمه‌زنی، عزاداری، مناسک دینی، نگرش‌های مذهبی.

۱. این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی تبیین وضعیت قمه‌زنی در بین مردم خمینی‌شهر تحت حمایت معاونت اجتماعی ناجاست. لازم می‌دانیم به‌طور ویژه از همکاری و تلاش‌های جناب آقای دکتر بهرام بیات، جانشین محترم معاونت اجتماعی ناجا سپاسگذاری و تشکر کنیم.

2. rarabani@ltr.ui.ac.ir

3. hashemyanfar@yahoo.com

4. M545_g@yahoo.com

مقدمه و طرح مسئله

اصولاً دین به عنوان نظامی با اجزای گوناگون، دارای ابعاد متعددی است که توجه متفکران بزرگی را به خود جلب کرده است. توجه اندیشمندان به این مقوله سبب شده تا رویکردهای متفاوتی در عرصه دین پژوهی به وجود آید. یکی از این رویکردها، مطالعه و بررسی دین از زاویه جامعه‌شناختی است که به مسئله نقش و اهمیت باورداشت‌ها، عملکردهای دینی گروه‌ها و جوامع خاص و تأثیرات تعالیم دینی افراد در جامعه می‌پردازد.

اگرچه در حوزه جامعه‌شناسی دین و در مورد اهمیت باورداشت‌ها در گرایش‌ها و عملکردها (مناسک) و برعکس، تنوع نظرات فراوانی شکل گرفته، اما به نظر می‌رسد گرایش به دین خاص و انجام مناسک مربوط به آن دین و یا انعکاس آن در زندگی روزمره ناشی از نوعی نگرش پیروان به آن دین باشد، زیرا بر اساس رویکردهای متعدد، نگرش (باورداشت) ساخت ذهنی مخفی‌ای در شخصیت بوده و به آمادگی ویژه فرد از نظر روانی در رویارویی با پدیده‌ها، مسائل، وقایع و واکنش‌های توأم با هیجان، اطلاق می‌شود. بنابراین نگرش‌ها، اساساً نوعی جهت‌گیری مبتنی بر ارزشیابی از پدیده‌ها و امور هستند و از مجموعه احساسات، آگاهی‌ها و زمینه‌های رفتاری بالنسبه مخفی در اشخاص یا گروه‌ها سخن به میان می‌رود. از این روی، در سطح جامعه معمولاً چنین تصور می‌شود که نگرش‌های افراد، تعیین‌کننده رفتار آنهاست، به گونه‌ای که اگر از نوع نگرش افراد، اطلاع حاصل شود می‌توان تا اندازه‌زیادی رفتار آنان را پیش‌بینی کرد.

آنچه در مقاله حاضر مبنای تحلیل است، رفتار قمه‌زنی (به عنوان نوعی عزاداری از بُعد مناسکی دین‌داری) است که با نگرش خاص قمه‌زنان همراه است؛ یعنی احساسی که افراد قمه‌زن در این مورد دارند، آگاهی و اطلاعاتی که در این زمینه کسب کرده‌اند و قصد و آمادگی‌ای که برای اقدام در پیش می‌گیرند تا منجر به عمل قمه‌زنی شود. بدون شک این رفتار آنان، تحت تأثیر باورداشت‌ها و اندیشه‌های آنهاست، به طوری که اگر مجموعه نگرش‌های آنان در این زمینه مورد مطالعه قرار بگیرد، بسیاری از دلایل گرایش آنان به آن سمت و سو، مشخص می‌شود. پژوهش حاضر با چنین رویکردی در صدد تبیین نگرش‌های فرهنگی افراد مورد مطالعه است تا با کنکاش در بین آنها، به عوامل فرهنگی چنین رفتاری در بین اجتماع قمه‌زن بپردازد؛ به‌ویژه اینکه باید توجه داشت در این گونه پژوهش‌ها قمه‌زنی به عنوان عملی سوگوارانه که محل اختلاف موافقان و مخالفان عدیده‌ای است، ضرورت مطالعاتی بیشتری می‌یابد. قمه‌زنی از زمان

حکومت صفویه در ایران به صورت نوعی عزاداری با انگیزه‌ای معنوی و به منظور بزرگداشت شعائر مذهبی، رواج یافته است. این پدیده پیش از سلجوقیان، ایلخانان و تیموریان، از آداب و رسوم رایج شیعیان ایرانی نبوده و در دوران صفویه به تقلید از فرقه‌های مسیحیان قرون وسطی و برخی آیین‌های جاهلی در هندوستان، در ایران رواج یافته است. همچنین با مطالعه دیوان اشعار شعرای قبل از قرن یازدهم از قبیل قوامی رازی، میرزا عبدالجلیل قزوینی، خواجوی کرمانی و سلمان ساوجی نیز اشاره‌ای دال بر مراسم قمه‌زنی به چشم نمی‌خورد. از زمان صفویه تا پهلوی روند قمه‌زنی ادامه داشته و هیچ‌گونه ممانعتی توسط حاکمان وقت یا علمای متنفذ ایجاد نشده است. در زمان رضاشاه به منظور ایجاد شبه‌مدرنیته، مبارزه گسترده‌ای با شعائر مذهبی از جمله عزاداری امام حسین (ع) همانند روضه‌خوانی، سینه‌زنی و... صورت گرفت. پس از این اقدامات، علما به منظور ترویج شعائر مذهبی از جمله اقامه عزاداری امام حسین (ع)، در راستای برگزاری هرچه باشکوه‌تر مراسم مذهبی، اقدام به صدور فتاوی نمودند که از آن جمله برخی علما نظر بر جواز قمه‌زنی دادند؛ از این رو در دوره محمد رضا شاه ممانعت جدی از برگزاری مراسم مذهبی از جمله قمه‌زنی به وجود نیامد. پس از انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) در سال ۱۳۵۸ در مورد قمه‌زنی اشاره نمودند که «در شرایط فعلی، قمه‌زنی بهتر است»؛ لذا قمه‌زنی نیز تا اندازه‌ای کاهش یافت اما پس از رحلت ایشان به دلیل حمایت تعدادی از علمای دینی، مجدداً آمار قمه‌زنی سیر صعودی پیدا کرد؛ به طوری که در ۱۳۸۱/۱/۱۵ مصادف با عاشورای حسینی ۲۰۱۶۵ نفر در استان اصفهان اقدام به قمه‌زنی کردند. این پدیده در شهرهای خمینی‌شهر، اصفهان، قهدریجان، مبارکه، فریدن، برخوار و میمه و اردستان به ترتیب حدود ۱۰۰۰۰ نفر (۴۹ درصد)، ۴۲۵۰ نفر (۲۱ درصد)، ۴۰۰۰ نفر (۲۰ درصد)، ۱۲۰۰ نفر (۶ درصد)، ۳۷۰ نفر (۲ درصد)، ۳۲۰ نفر (۲ درصد) و ۲۵ نفر بوده‌اند. همچنین تعداد قمه‌زنها در شهرستان خمینی‌شهر در سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۸۱ بین ۴۰۰۰ نفر تا ۱۰۰۰۰ نفر نوسان است. بنابراین خمینی‌شهر در زمره شهرهایی است که هرچند در سال‌های قبل با مخالفت‌هایی مواجه شده اما افراد آن با تشکیل دسته‌ها و هیئت‌های قمه‌زنی، به این کار ادامه می‌دهند و هر ساله نیز بر شور و حال آن می‌افزایند. فارغ از بیان هرگونه آثار متعدد و زیانبار قمه‌زنی، پژوهش حاضر مدخلی است تا با رویکردی فرهنگی به بررسی پدیده قمه‌زنی و علل و عوامل مؤثر بر آن در خمینی‌شهر اصفهان بپردازد.

خلاصه تبیین و تشریح فلسفه قیام عاشورا یکی از آسیب‌های جدی و اساسی مجالس عزاداری است که باید مورد توجه برگزارکنندگان این مجالس قرار گرفته و در راستای رفع آن تلاش‌های

لازم صورت گیرد. یکی از انواع عزاداری که در طول تاریخ محل اختلاف موافقان و مخالفان بسیاری بوده، قمه‌زنی است. این پدیده که از سالیان دور در میان برخی عزاداران مرسوم بوده، طرفداران و مخالفانی دارد که هر گروه دلایلی را در این خصوص ابراز می‌کنند. از آن جمله اینکه طرفداران به آثار مثبت آن پدیده از جمله اظهار مودت و عشق به امام حسین (ع) و ماندگاری فلسفه نهضت آن حضرت، و مخالفان بر ایجاد تأثیرات نامطلوب جهانی برای تشیع و عوارض بهداشتی و روانی آن تأکید می‌کنند؛ بسیاری از پزشکان و کارشناسان بهداشتی معتقدند قمه‌زنی از لحاظ بهداشت روانی، سلامت فرد و جامعه را به مخاطره می‌اندازد، زیرا از یک سو سبب خونریزی و از سوی دیگر ایجاد عفونت‌های موضعی و قطع برخی عروق و اعصاب می‌شود و می‌تواند سبب بروز بیماری‌هایی چون هیپاتیت B و نشر آن در جامعه شود. همچنین عده‌ای از متخصصان مغز و اعصاب نیز بر این عقیده‌اند که قمه‌زنی خطر ابتلا به عفونت‌های پوستی و استخوانی را به همراه دارد و ممکن است عفونت‌های عمیق ناشی از قمه‌زنی، کانون‌های چرکی داخل مغز موسوم به آبسه را ایجاد کند. آنان همچنین معتقدند شکستگی استخوان، جرمه و فرورفتگی آن، پارگی سیستم وریدی مغز و مرگ سلولی را در قمه‌زنی محتمل می‌کند. علاوه بر آثار زیانبار بهداشتی، قمه‌زنی می‌تواند تعادل روانی برخی افراد حساس جامعه را نیز برهم زند. قمه‌زنی در روحیه افراد حساس جامعه از جمله کودکانی که شاهد این عمل هستند، اثر منفی بر جای می‌گذارد و آهنگ رعب و وحشت را موجب می‌شود.

اما آنچه در این میان مهم است، این است که در سال‌های گذشته حرکت‌های جدید و گسترده‌ای در جهت تأیید قمه‌زنی و رفتار قمه‌زنان به صورت نوشتاری و تصویری صورت گرفته که دیدگاه‌ها و فتاوی مخالفین این پدیده را به چالش می‌کشاند. نظر به اینکه چنین پدیده‌ای در نزد بسیاری از علما، دانشمندان، صاحب‌نظران و مردم، عملی غیر منطقی، غیر شرعی و غیر علمی است، همچون خرافه‌پرستی تلقی می‌شود و دارای آثار سوء اجتماعی، اخلاقی و بهداشتی است، ضرورت دارد تا با انجام تحقیقی علمی، دلایل گرایش برخی عزاداران به چنین عملی مشخص و تشریح شود. آگاهی از پدیده قمه‌زنی و تبیین آن (بیان دلایل و کارکردها) به مسئولان برگزار عزاداری‌ها کمک می‌کند تا آسیب‌های عزاداری را شناخته و گام‌هایی را در جهت بهبود این شیوه ابراز محبت و بیعت، بردارند. بر اساس پژوهشی که توسط ربانی و دیگران با عنوان «عوامل مؤثر بر قمه‌زنی در بین مردم خمینی‌شهر اصفهان» به انجام رسیده، نتایج تحلیل رگرسیون، به صورت جدول زیر آمده است:

جدول ۱. ضرایب متغیرهای مستقل در مدل رگرسیون

sig	t	ضرایب خام			متغیر
		ضرایب استاندارد Beta	Error STD	B	
۰۰۰/۰	-۶۲/۶	-	/۰۸۱	-/۵۳۹	مقدار ثابت
۰۰۰/۰	۸۹/۳	/۳۳۸	/۰۲۷	/۱۰۶	انگیزه‌های فرهنگی
۰۴۶/۰	۰۱/۲	/۱۷۴	/۰۳۳	/۰۶۶	انگیزه‌های اجتماعی
۰۰۶/۰	۷۷/۲	/۱۱۸	/۰۱۶	/۰۴۵	انگیزه‌های سیاسی

طبق اطلاعات جدول بالا، مجموعه عوامل اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و سیاسی بر قلمه‌زنی افراد مورد مطالعه تأثیر گذار بوده‌اند. در این میان، انگیزه‌های فرهنگی دارای بیشترین اثر (۳۴ درصد) بوده و سپس انگیزه‌های اجتماعی با ۱۷ درصد و در نهایت انگیزه‌های سیاسی با ۱۲ درصد در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

نتایج تحقیق فوق، به نوعی تأییدی بر این مطلب است که بالاترین سهم در انگیزه قلمه‌زنان به عوامل فرهنگی اختصاص می‌یابد و پایین‌ترین میزان مربوط به انگیزه‌های سیاسی است. بنابراین توجه و تمرکز بر انگیزه‌های فرهنگی و حوزه فرهنگ مهم‌ترین سازوکار تبیین قلمه‌زنی، و تقویت متغیرهای فرهنگی مؤثرترین راه‌حل برای تغییر این رفتار اجتماعی است. منظور از عوامل و انگیزه‌های فرهنگی در پژوهش حاضر، مجموعه محرک‌هایی است که در بافت سنتی و گذشته تاریخی فرد وجود دارد و مبتنی بر رهنمودهایی است تا بر اساس آنها، شخص بر رفتار فعلی خود صحه بگذارد و با دلایلی که ریشه در فرهنگ فرد دارد، در این مسیر به یقین می‌رسد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: یادآوری وقایع روز عاشورا، استمرار و تحکیم فرهنگ عزاداری و احترام به بزرگان و نیاکان، معنادار کردن مراسم عزاداری، ایجاد احساس مشترک و همبستگی با شهدای روز عاشورا، ادای نذر و نیاز، عاشق قلمه‌زنی بودن و...

با توجه به آنچه بیان شد نوشتار حاضر با چنین رویکردی در پی تحلیل عوامل فرهنگی مؤثر بر وقوع قلمه‌زنی در جامعه مورد مطالعه، و در پی پاسخ به این سؤال است که عوامل و انگیزه‌های فرهنگی چه تأثیری بر رفتار قلمه‌زنی افراد دارد؟ و چه پیشنهادهایی را می‌توان برای ساماندهی این رفتار در جامعه آماری ارائه داد؟

واکاوی موضوع

۱. مراسم قمه‌زنی

در روز نهم محرم، هیئت‌های مذهبی، پارچه‌های سفیدی را به نام کفن در اندازه‌های کوچک و بزرگ که بیشتر توسط افرادی نذر شده است، در میان افراد خود تقسیم می‌کنند. پس از تقسیم کفن‌ها، کسانی که در خانه قمه‌ای دارند، آن را به هیئت می‌آورند و اعضای هیئت با در دست گرفتن قمه‌ها و ورود به خیابان‌ها و کوچه‌ها، دیگر مردم را متوجه این مطلب می‌کنند که هیئت قصد دارد صبح روز عاشورا به عشق امام حسین(ع) بر سر خود قمه بزند. از طرف دیگر، افراد دیگری نیز با زدن طبل و شیپور و گفتن «حیدر حیدر»، «شاه حسین» به‌طور یک‌صدا، اشخاص قمه‌دار را همراهی می‌کنند. این عمل را که نوعی آمادگی برای قمه‌زنی است اصطلاحاً «مشق قمه‌زنی» می‌گویند و سپس آن را در همان محلی که آغاز کرده‌اند، به اتمام می‌رسانند.

در شب عاشورا دوباره عده‌ای به همان محل باز می‌گردند و تا صبح عاشورا بیدار می‌مانند و طی این مدت کفن‌های باقیمانده را بین افرادی که تازه وارد هیئت شده‌اند و یا نذری دارند و می‌خواهند صبح عاشورا قمه بزنند، تقسیم می‌کنند. برخی دیگر نیز قمه‌های افراد قمه‌زن را تیز می‌کنند که این کار نیز با استفاده از سوهان و چرم انجام می‌شود. قمه که نوعی وسیله فلزی از جنس فولاد یا آهن است، دارای دو لبه از دو طرف است که در شب تا سوعا هر دو طرف آن تیز می‌شود و سپس آن را توسط الکل ضد عفونی می‌کنند. این عمل تا صبح عاشورا (حدوداً تا زمان اذان صبح) ادامه دارد. پس از اذان صبح، افراد قمه‌زن کفن‌های سفید خود را می‌پوشند و همگی در صف نماز جماعت، نماز را برپا می‌دارند، سپس صبحانه را تناول کرده و شروع به خواندن زیارت عاشورا می‌کنند. پس از اتمام زیارت عاشورا و دعا و نیایش، قمه‌های افراد دوباره با الکل و مواد ضد عفونی کننده پاک می‌شود، قمه‌زن‌ها به بیرون از مسجد یا حسینیه می‌آیند و وارد خیابان می‌شوند. سپس افرادی که طبل و شیپور در دست دارند، شروع به نواختن می‌کنند و افراد قمه‌زن نیز با گفتن کلماتی از جمله «حیدر حیدر» و «شاه حسین»، قمه‌ها را به بالای سر برده و آن را بر سر می‌کوبند.

قمه بیشتر به بالاتر از تاج سر زده می‌شود که شکاف‌های عمیقی روی آن ایجاد می‌کند و این شکاف‌ها سبب می‌شود خون زیادی از سر آنها جاری شده و بر کفن‌های سفید یا لباس‌های آنها و بر زمین بریزد. تعداد ضربات قمه‌ای که معمولاً این افراد بر سر خود می‌زنند، بین یک تا ۱۵ ضربه است؛ به طوری که برخی از قمه‌زنان در اثر شدت خونریزی بیهوش می‌شوند و عده‌ای

فصلنامه علمی-پژوهشی

۷۶

دوره سوم
شماره ۳
پاییز ۱۳۸۹

هم روانه بیمارستان شده و سر آنها پانسمان می‌شود. پس از اتمام این عمل، همگی به حمام می‌روند تا سرهای به خون آغشته خود را بشویند و سپس به خانه‌هایشان بازمی‌گردند تا با کمی استراحت، خود را برای انجام شام غریبان که در شب عاشورا انجام می‌شود، آماده کنند.

شهرستان خمینی‌شهر دارای فرهنگی کهن و بافت سنتی و قدیمی است. از لحاظ مذهبی این شهرستان یکی از شهرهای بسیار مذهبی استان محسوب می‌شود که ریشه‌های تاریخی دارد. روابط بین مناطق مختلف، روابطی بسیار صمیمی و مردمی است و ریشه‌های قمه‌زنی و عزاداری حسینی در این شهرستان به گذشته‌های دور یعنی از زمان قاجاریه بازمی‌گردد. هرکدام از مناطق و محله‌های خمینی‌شهر به‌طور جداگانه دارای دسته‌ها و هیئت‌های مذهبی قمه‌زنی خاصی برای خود است که از آن جمله می‌توان به دسته‌های زیر اشاره کرد:

۱) دسته قمه‌زنی خوزان، ۲) دسته قمه‌زنی فروشان، ۳) دسته قمه‌زنی ورنوسفادران، ۴) دسته قمه‌زنی اندوان، ۵) دسته قمه‌زنی آدریان و هرستان اعم از دسته قمه‌زنی کربلایی‌های مقیم آدریان، ۶) دسته قمه‌زنی محلات دیگر که به صورت کوچک و بزرگ به این سبک عزاداری می‌پردازند.

البته لازم به توضیح است که این شهرستان دارای وسعت و تراکم جمعیتی زیادی است، به‌طوری‌که در ماه محرم بعضی از محله‌ها با محلات بزرگ‌تر ادغام شده و یک دسته بزرگ را تشکیل می‌دهند. از میان دسته‌های محلی که در بالا اشاره شد، دسته‌های قمه‌زنی خوزان، اندوان و فروشان از سایر دسته‌ها قدیمی‌تر هستند.

۲. قمه‌زنی به عنوان مناسکی دینی نزد پیروان

هرکدام از مقولات پیرامون عاشورا به‌ویژه عزاداری و تنوع آن به عنوان آداب و مناسک دینی، از یک سو نیازمند باورها و نگرش‌های ویژه‌ای است و از سوی دیگر، خود باورها و نگرش‌های خاصی را نیز موجب می‌شوند. به منظور تبیین چنین نگرشی، ابتدا به بحث کارکردهای دین و نظریات موجود در این زمینه پرداخته می‌شود و پس از تشریح ابعاد متعدد دینی به‌ویژه ابعاد اعتقادی و مناسکی، قمه‌زنی به عنوان یکی از شاخص‌های بُعد مناسکی مورد توجه قرار می‌گیرد.

بر حسب نگرش‌های مذهبی یا فلسفی، تعاریف متنوعی از دین ارائه شده و تلاش می‌شود تا پدیده دین با عام‌ترین تعبیرات و مفاهیم تبیین شود. به عنوان مثال در تعاریف جامعه‌شناختی دین، مفروضاتی نهفته است که به ارتباط شرایط اجتماعی با نحوه فهم

و درک دین مربوط می‌شود. از آنجاکه ادیان چه از نظر اعمال و مناسک و چه از نظر آموزه با یکدیگر متفاوتند، لذا برخی تعاریف جامعه‌شناختی می‌کوشند دین را بیشتر به عنوان مجموعه‌ای از کارکردها تعریف کنند تا به عنوان یک «ذات»؛ به عبارت دیگر برخی تعاریف بر کارکردهای متفاوت دینی تأکید می‌کنند و برخی دیگر با رویکردی متفاوت بر این نکته صحه می‌گذارند که دین چه ماهیتی دارد و به‌طور کلی، ذات دین چیست. تعاریف دسته نخست را تعاریف کارکردی و تعاریف دسته دوم را تعاریف ذاتی می‌نامند. با وجود تمام مشکلات در امکان دستیابی به یک تعریف واحد و کمتر خدشه‌پذیر، به هر صورت در هر مطالعه‌ای که به نوعی با پژوهش‌های دینی مرتبط است، ناگزیر به انشای یک یا چند تعریف هستیم؛ از این رو پس از اشاره به تعاریف قرآن کریم و اندیشمندان از دین، صرفاً به بیان مشخصات مشترک آنها بسنده شده و سپس تعریف دین ارائه می‌شود.

با توجه به تعاریف متعدد قرآن کریم و همچنین دیدگاه‌های اندیشمندان مختلف در حوزه جامعه‌شناسی دین، می‌توان ویژگی‌های یک دین را چنین برشمرد:

۱. اعتقاد به وجودی فوق طبیعی؛
۲. تفکیک میان اشیای مقدس و غیرمقدس بر اساس قواعد و قوانین مقرر از سوی خدا یا خدایان؛
۳. وجود اعمال مناسکی که بر امور مقدس تکیه دارند؛
۴. قوانین اخلاقی که اعتقاد به مصوب بودن آن از ناحیه خدایان وجود داشته باشد؛
۵. وجود برخی احساسات که مشخصه دینی دارند همانند خشیت، احساس رمز و راز، احساس گناه، پرستش و...؛
۶. وجود یک جهان‌بینی یا تصویر عام از جهان به عنوان یک کل و اعطای آن به پیروان؛
۷. یک گروه اجتماعی که امور فوق آنان را به هم پیوند زده باشد؛
۸. وجود کتابی آسمانی که ابعاد متفاوت اعتقادی، مناسکی، عاطفی، پیامدی و دانش فکری پیروان دین را تأمین کند.

بر این اساس، می‌توان دین را چنین تعریف کرد: دین^۱ عبارت است از احساس اعتقاد به قوای لاهوتی و ماوراءالطبیعی و رعایت یک سلسله قواعد اخلاقی در زمینه ارتباط با خود،

سایر بندگان و خدا و انجام مناسک عبادی در راستای کسب تقرب خالق و جلب رضایت او به منظور تعالی روح (گنجی، ۱۳۸۳: ۵۷) و دین‌داری^۱ عبارت است از میزان علاقه و احترام پیروان یک دین به آن (سراج‌زاده، ۱۳۷۷: ۱۰۵).

مبانی نظری پژوهش

شکی نیست که دین یکی از قدیمی‌ترین و در عین حال پویاترین مقولاتی است که توجه مکاتب مختلفی را به خود جلب کرده است. هر اندیشمند دین‌شناسی در تعبیری که از دین می‌کند در واقع پاسخ نظری خود را از اساسی‌ترین پرسش‌های بشر بیان می‌دارد. وجود تعدد و تنوع در رهیافت‌های دینی، علاوه بر تعدد مناظر مطالعه و تنوع رویکرد، ناشی از واقعیت دیگری است که باید از آن به تکرر صورت دین در تحقق خارجی آن یاد کرد.

کلیفورد گیرتز^۲ یکی از دین‌پژوهان نمادگرا معتقد است نمادهای دینی همانند اشیاء و مکان‌های مقدس، اعمال مناسکی و... به فرد در نوع تفسیر معنای زندگی‌اش کمک می‌کند. وی به‌طور کلی کارکرد نمادهای دینی را در سه چیز می‌داند:

۱. فائق آمدن بر چالش فقدان تبیین که موجب تردید و سردرگمی بشر در جهان می‌شود؛

۲. معنادار و قابل تحمل کردن رنج در حیات بشری؛

۳. توجیه وجود شیطان و بی‌عدالتی.

۴. نوید غلبه نهایی نیکی و عدالت در جهان (شجاعی‌زند؛ ۱۳۸۰: ۶۷).

برگر^۳ نیز در کتاب خود با عنوان واقعیت اجتماعی دین معتقد است «دین یکی از مؤثرترین عوامل ضد بی‌هنجاری در طول تاریخ بشر است» (توسلی، ۱۳۸۰: ۱۱۰) و از آنجا که مقررات نقش‌ها، الزام‌ها و نهادهای اجتماعی بسیار شکننده‌اند نیاز به آن داریم که پیوسته به یادمان آورده شود که چه باید بکنیم و باید معانی متبلور در فرهنگ و نهادها همیشه به ما گوشزد شود. این یادآوری را مناسک برای ما انجام می‌دهند. طی اجرای مناسک مذهبی تداوم میان وضع کنونی و نسبت اجتماعی برقرار می‌شود و تجربه افراد اجتماع، زمینه تاریخی پیدا می‌کند.

رابرتسون / اسمیت^۴ یکی از روان‌شناسان کارکردگرا معتقد است «نباید دین را وسیله‌ای

1. Religiosity
2. C. Geertz
3. Berger
4. R. Smith

برای تکریم و نجات ارواح تلقی کرد بلکه باید آن را طریقه‌ای در صیانت و رفاه جامعه قلمداد نمود (شجاعی زند، ۱۳۸۰: ۵۱). وی مذهب را تنها یک ترس مبهم و فرزند هراس و وحشت نمی‌داند بلکه آن را حافظ مقررات، نوامیس و نظم اخلاقی جامعه نیز می‌داند (فراس‌خواه، ۱۳۷۱: ۲۸). آنچه در این راستا برای او مهم است عملکردهای دینی است نه باورداشت‌ها. به استدلال او، عملکردهای دینی مانند تشریفات و مناسک، اهمیت بنیادی دارند و برای شناخت دین، نخست باید شیوه‌های عملکرد مردم را تحلیل کرد و نه باورداشت‌های آنها را (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۷۰).

امیل دورکیم^۱ نیز در اثر خود تحت عنوان «صور ابتدایی زندگی دینی» در ارائه مباحث رابرتسون می‌گوید: «دین از طریق مناسک و مراسم مذهبی، همبستگی و انسجام اجتماعی را ایجاد و حفظ می‌کند» (گیدنز، ۱۳۷۶: ۴۹۳). وی معتقد است مناسک برای کارکرد درست زندگی اخلاقی ما به همان اندازه ضروری هستند که خوراک برای نگهداشت زندگی جسمانی. زیرا از طریق همین مناسک است که گروه خود را تأیید و حفظ می‌کند» (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۷۹).

رادکلیف براون^۲ نیز همانند رابرتسون بر این عقیده است که عملکردهای مذهبی از باورداشت‌های دینی اهمیت بیشتری دارند. به همین دلیل وی به این مطلب که آیا باورداشت‌ها حقیقت دارند یا خیر، اهمیتی نمی‌دهد. به نظر او باورداشت‌ها واقعاً اهمیتی نداشته و تنها آنچه مردم در عمل انجام می‌دهند، اهمیت اساسی دارد. از این رو به نظر براون، باورداشت‌ها، دلیل تراشی‌ها و توجیه‌های مناسک‌اند و می‌توان گفت «مناسک بیان نمادین و تنظیم‌شده برخی احساسات هستند. پس می‌توان نشان داد مناسک کارکردهای اجتماعی خاصی دارند که ضمن تنظیم و حفظ احساساتی که بنای ساختمان جامعه را تشکیل می‌دهند، آن را از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌دهند» (همیلتون، ۱۳۷۷: ۱۹۹).

دیویس^۳ نیز در فصل‌هایی از کتاب خود با نام «جامعه بشری» کارکردهای مثبت مذهب را برمی‌شمارد و می‌گوید دین احساساتی را که به جامعه انسجام می‌بخشند توجیه، عقلانی و پشتیبانی می‌کند. به نظر او باورداشت‌های همگانی از طریق مناسک دسته‌جمعی، دلبستگی افراد را به هدف‌های گروهی تشدید می‌کند. دین عزم افراد را به رعایت هنجارهای گروهی تقویت

1. E. Durkheim

2. R. Brown

3. Davis

می‌کند و این هنجارها را بالاتر از منافع صرفاً خصوصی قرار می‌دهد. دین یگانگی افراد جامعه را با اعضای دیگر تقویت می‌کند و جدایی آنها را از اعضای قبایل، اجتماعات و یا ملت‌های دیگر تشدید می‌کند (همیلتون، ۱۳۷۷: ۲۰۳).

همان‌گونه که در نظریه‌های متعدد نیز به بحث گذاشته شد دین و به تبع آن دین‌داری، می‌تواند کارکردهای متعددی برای افراد و اجتماع داشته باشد. همچنین مشخص شد که تأکید بر بُعد مناسکی یا عملکردهای دینی در تعاملات افراد با یکدیگر و با اجتماع هم‌کیش خود، نقطه برجسته نظریات مطرح شده در صفحات قبل است. دینی بودن^۱ عنوان عامی است که به هر فرد یا پدیده‌ای که ارزش‌ها و نشانه‌های دینی در آن متجلی باشد اطلاق می‌شود. تجلی ارزش‌ها و نشانه‌های دینی بودن فرد را در نگرش، گرایش و کنش‌های آشکار و پنهان او می‌توان شناسایی کرد. فرد متدین از یک سو خود را ملزم به رعایت فرامین و توصیه‌های دینی می‌داند و از سوی دیگر، اهتمام و ممارست‌های دینی (مناسک دینی) او را به انسانی متفاوت با دیگران بدل می‌سازد.

به نظر می‌رسد گرایش به دین خاص و انجام مناسک مربوط به آن دین و یا انعکاس آن دین در زندگی روزمره، ناشی از نوع نگرش^۲ پیروان به آن باشد، زیرا نگرش ساخت ذهنی مخفی در شخصیت است و آن را می‌توان «آمادگی ویژه فرد از نظر روانی در رویارویی با پدیده‌ها، مسائل، پدیده‌ها، وقایع و واکنش‌های توأم با هیجان به آنها» دانست (محسنی، ۱۳۸۲: ۱۲)؛ بنابراین نگرش واقعی است که از سوی فرد اظهار می‌شود و بر آن اساس شخص به گونه‌ای مثبت یا منفی (موافق یا مخالف) درباره پدیده‌ها داوری می‌کند.

کولتز معتقد است که نگرش را می‌توان گونه‌ای از سیستم‌های پیچیده و منظم عقیدتی دانست که انسان‌ها را آماده انجام واکنش‌های رفتاری می‌کند (کولتز، ۱۳۶۹: ۲۰۰). بر این اساس، روان‌شناسان اجتماعی معمولاً نگرش را با سه عنصر زیر در ارتباط می‌دانند:

۱. **عنصر عاطفی:** شامل احساسات و عواطف درباره اشخاص، ایده‌ها، وقایع، اشیا و... این عنصر به وجود آورنده آمادگی خاص در فرد است.

۲. **عنصر شناختی:** شامل عقاید، اعتقادات، آگاهی‌ها یا اطلاعاتی است که توسط فرد کسب می‌شود (اعتقاد به خوبی یا بدی چیزی). این عنصر عامل ایجاد باورداشت است.

1. Religiousness
2. Attitude

۳. **عنصر رفتاری:** شامل قصد و آمادگی برای اقدام. این عنصر شیوه رفتار فرد را مشخص می‌کند.

بنابراین نگرش‌ها اساساً نوعی جهت‌گیری مبتنی بر ارزشیابی از چیزها و امور هستند و عبارتند از مجموعه احساسات، آگاهی‌ها و زمینه‌های رفتاری بالنسبه مخفی که در جهت اشخاص، گروه‌ها، اندیشه‌ها و یا پدیده‌ها سوق داده می‌شوند؛ از این رو در سطح جامعه معمولاً چنین تصور می‌شود که نگرش‌های افراد، تعیین‌کننده رفتار آنهاست (محسنی، ۱۳۸۲: ۱۳) به گونه‌ای که اگر از نوع نگرش افراد، اطلاع حاصل شود می‌توان تا اندازه زیادی رفتار آنان را پیش‌بینی کرد.

آنچه در مقاله حاضر مبنای تحلیل است، رفتار قمه‌زنی (به عنوان نوعی عزاداری از بُعد مناسکی دین‌داری) است که با توجه به مباحث فوق، با نگرش خاص قمه‌زنان همراه است؛ یعنی احساسی که افراد قمه‌زن در این مورد دارند، آگاهی و اطلاعاتی است که در این زمینه کسب کرده‌اند و قصد و آمادگی که برای اقدام به این عمل در پیش می‌گیرند تا منجر به عمل قمه‌زنی شود. بدون شک این عمل آنان، تحت تأثیر اندیشه‌های آنهاست، به طوری که اگر مجموعه نگرش‌های آنان در این زمینه مورد مطالعه قرار بگیرد بسیاری از دلایل گرایش آنان به آن سمت و سو، مشخص می‌شود؛ به همین دلیل پژوهش حاضر درصدد تبیین نگرش‌های فرهنگی افراد مورد مطالعه است که از یک سو به کنکاش در علل و عوامل ذهنی چنین رفتاری و از سوی دیگر به پیامدها و کارکردهای این رفتار تا حد توان در بین اجتماع قمه‌زن پردازند.

عوامل فرهنگی مؤثر بر قمه‌زنی

فرهنگ مفهومی گسترده است که تمامی الگوهایی را که در جامعه آموخته می‌شوند، در آن غنا می‌یابند و از طریق نمادها منتقل می‌شوند، در برمی‌گیرد؛ پس فرهنگ به عنوان وجه ممیز انسان از دیگر موجودات شامل تمام دستاوردهای جامعه یا گروه نظیر زبان، هنر، صنعت، حقوق، دانش، دین، اخلاق، سنت‌ها و حتی ابزار مادی می‌شود. معنای علمی آن از کاربرد عامیانه‌اش متمایز است و در دانش هر آنچه را از طریق ارتباط متقابل آموخته می‌شود، در بر می‌گیرد. معنای آن در مورد فرد و جامعه نیز متمایز است. هنگامی که در مورد فرد به کار می‌رود، معنای فرهیخته و یا پرورش‌یافته را می‌رساند و هنگامی که در مورد جامعه به کار می‌آید، همه آموخته‌ها و آموختنی‌ها را در برمی‌گیرد.

تایلر^۱ در اثر معروفش با نام «فرهنگ ابتدایی»، فرهنگ و تمدن را امری کلی و پیچیده می‌داند که شامل باورها، هنرها، اخلاق، عادات و هر توانایی می‌شود که انسان به عنوان جامعه کسب می‌کند (ساروخانی، ۱۳۷۵: ۱۷۵). دیدگاه تایلر کلی است و منظورش از مجموعه پیچیده یا فرهنگ، همه عادات و توانایی‌های نوع انسان است. بدین سان تعریف فرهنگ از نظر وی مبتنی بر اندیشه‌ای است که دیدی جهانی دارد، به محورهای اساسی جهان می‌نگرد و مشابهت‌ها را به جای نایکسانی‌ها در جهان می‌جوید. در مقابل وی، بسیاری دیگر از اندیشمندان - به‌ویژه در آلمان - فرهنگ معنوی را در برابر تمدن قرار می‌دهند. به نظر آنان تمدن عبارت است از مجموعه‌ای به‌هم‌پیوسته از عناصر مادی، فنون و اشکال سازمان‌های اجتماعی که هر یک بیانی خاص از جامعه دارند؛ درحالی‌که فرهنگ مجموعه آثار ادبی، هنری و ایدئولوژیکی است که واقعیت به‌هم‌پیوسته، بدیع و خاص یک ملت در زمانی خاص محسوب می‌شود. از جمله این افراد می‌توان بواس، مالینوفسکی، لیتتن، گلدن و ایزر و... را نام برد.

بر این اساس، به نظر می‌رسد مذهب و فرهنگ دینی نیز جزئی از فرهنگ کلی یک جامعه است؛ از این رو اعمال و مناسک مذهبی (رفتارهای دینی) نیز جزئی از فرهنگ کلی یک جامعه یا گروه است که برخاسته از اعتقادات و باورداشت‌های دینی و مذهبی است؛ بنابراین باورداشت‌ها و اعتقادهای مذهبی و به تبع آن عملکردهای مذهبی، عامل مؤثری در نوع رفتار افراد و گروه‌ها محسوب می‌شوند.

۱. نذر و نیاز

یکی از باورداشت‌های مذهبی در جامعه ایران، اعتقاد به نذر و نیاز و عمل نذری دادن است که می‌تواند متناسب با اهمیت خود در بین گروه‌های خاص، کارکردهایی داشته باشد و تصور آن کارکردها از سوی پیروان، نقش بسزایی در انتخاب و اعمال رفتاری خاص - در پژوهش حاضر؛ قمه‌زنی - ایفا می‌کند؛ بنابراین از این منظر یکی از دلایل گرایش به قمه‌زنی، ادای نذر از سوی پیروان است که در ذیل به آن پرداخته می‌شود.

نذر در لغت‌نامه دهخدا به معنای عهد و پیمان، چیزی یا کاری را بر خویشستن واجب کردن... نقدی یا جنسی که به نیت حاجت روا شدن به زاهد یا سیدی یا به تربت کسی از اولیا و ائمه پیشکش کنند، آورده شده است. (دهخدا، ۱۳۳۴: لغت نذر). در لغت‌نامه عمید، نذر به معنای شرط و پیمان و آنچه شخص بر خود واجب کند که در راه خدا بدهد یا بجا آورد، آمده است (عمید، ۱۳۶۹: لغت نذر).

1. E. B. Tylor

بنابراین نذر عبارت است از تکلیفی که فرد نذرکننده بر ذمه خود می‌گذارد تا ارادت و سپاس خود را به‌طور مستقیم و یا از طریق خواصی که رابطه‌ای شفاف و مستحکم بین ایشان و خداوند وجود دارد، به خدا ابراز کند. همچنین در کتاب «فرهنگ عاشورا»، نذر از منظر امام خمینی به عنوان تکلیف الهی تعریف شده است. «نذر التزام یا ترک عمل به نحو خاص به خاطر خداست که با صیغه خاصی منعقد می‌شود. انجام آنچه نذر شده واجب است و تخلف از آن گناه است و کفاره دارد» (محدثی، ۱۳۷۴: ۲۳۷)؛ بنابراین نذر آن است که انسان بر خود واجب کند کار خیری را برای خداوند به جا آورد یا کاری که ترک آن بهتر است برای خدا ترک نماید. نذر یکی از احکام عملی اسلام است که غالباً با عهد و قسم مطرح می‌شود. عهد آن است که انسان عملی را برای خدا یا نسبت به مردم بر گردن بگیرد و قسم آن است که انسان به یکی از اسامی خداوند سوگند بخورد که عملی را انجام دهد یا ندهد. نذر و عهد و قسم هر کدام احکام مخصوصی دارند اما آنچه دستور اکید اسلام است، وفای به آنهاست. خداوند متعال در سوره اسراء آیه ۳۴ می‌فرماید: «و افو بالعهد ان العهد کان مسئول»: به عهده‌ای که کرده‌اید وفادار باشید چرا که بازخواست می‌شوید». خداوند یکی از صفات مؤمنین را رعایت عهد شمرده است؛ چنانچه در سوره مؤمنون آیه ۸ می‌فرماید: «ولذینهم لاماناتهم و عهدهم راعون»: مؤمنین کسانی هستند که امانت‌ها و عهد خود را رعایت می‌کنند.

کلود ریویر از منظر مردم‌شناسی، نذر را معطوف به رابطه انسان با خدا می‌داند. او به دو پیش‌فرض در تمام ادیان اشاره می‌کند: رابطه انسان با خدا، و رابطه خدا با انسان. او در رابطه انسان با خدا، به حوزه نیایش از طریق انجام مناسک قدسی اشاره می‌کند. از نظر او انواع نذر و نیاز و حتی مراسم قربانی، مصادیق عینی نیایش انسان در برابر خدا محسوب می‌شوند. به نظر او ندورات، پیوند میان انسان و خدا را تقویت می‌کنند (ریویر، ۱۳۷۹: ۲۰۴). دورکیم هدف مناسک مذهبی را نوعی کفاره‌دهی به قصد استغاثه برای پاک شدن و مغفرت از گناه می‌داند (دورکیم، ۱۳۸۳: ۵۶۲)؛ یعنی به واسطه اینکه فرد گناهکار قصد پاک شدن و دوری از گناه و آلودگی را دارد، کفاره می‌دهد و نذر می‌کند تا خود را به شیوه‌های مختلف پاک کند.

دیدگاه مردم‌شناسان و جامعه‌شناسان کارکردگرا، معطوف به بیان کارکردهای نذر و قربانی در جامعه دینی است. مدافعان کارکردگرایی از این مراسم به عنوان مناسک تقویت‌کننده بقای جامعه یاد می‌کنند. همچنین انجام نذر و نیاز موجب اتحاد میان مردم و در نتیجه کاهش اضطراب و ایجاد تعادل و آرامش می‌شود (عسگری خاتقاه و کمالی، ۱۳۷۸: ۴۸۵). همچنین

مارسل موس در این زمینه معتقد است نذر و انجام آن دربردارنده کارکردهای متعددی مانند نظم و سازگاری است (ریویر؛ ۱۳۷۹: ۲۰۴). علاوه بر این، برخی دیگر از کارکردهای نذر و نیاز عبارتند از:

۱. تقویت رابطه انسان و خدا؛
۲. ایجاد تشخیص اجتماعی (هویت اجتماعی) برای نذرکننده (دیندار، دوستدار اهل بیت، شجاع و...)
۳. تقویت اعتقاد افراد جامعه به فعالیت‌های نذری (اجتماعی شدن یا درونی شدن ارزش‌ها و اعتقادات دینی)؛
۴. تداوم اجتماعات مذهبی و طراوت بخشی به حافظه جمعی؛
۵. تقلید از سنت پیشینیان و احترام به عقاید آنان (تداوم تاریخی ارزش‌ها و عقاید)؛
۶. تعظیم و تکریم نسبت به شخصیت‌های دینی (همانند ائمه اطهار) در اثر ادای وظیفه (نذر)؛
۷. ارتقای منزلت اجتماعی نذردهنده نزد افراد جامعه؛
۸. پایبندی شخص نذردهنده به گروه خود.

در نهایت اینکه نذر کردن و عمل به آن از نظر مارسل موس به معنی توزیع مجدد انرژی و از نظر دورکیم به معنی بازیابی انرژی، قدرت و تجدید حیات است (دورکیم، ۱۳۸۳: ۵۷۰). از این منظر نذر از یک‌سو امری فردی است که فرهنگ دینی صورت‌های مشروعی را برای آن تعیین کرده است، زیرا دارای کارکردهای فردی است و از سوی دیگر، خصلتی اجتماعی و فرهنگی دارد زیرا علاوه بر کارکردهای اجتماعی و فرهنگی، به صورت یک الگوی فرهنگی نهادینه می‌شود و خود را به صورت نمادی فشرده و متراکم از جهان‌بینی معتقدان و عاملان به آن، بروز می‌دهد. از این رو به نظر می‌رسد نذر و تصور کارکردهای فردی و اجتماعی آن از سوی پیروان دین، عامل مؤثری در گرایش به رفتاری خاص - در این پژوهش قمه‌زنی - است و اشخاص به این دلیل به انجام آن رفتار (عمل) مبادرت می‌ورزند که یا خود نذر کرده‌اند یا دیگران برای آنها چنین نذری را صورت داده‌اند.

۲. تشکل‌های مذهبی و تأکید برخی متولیان دین

باید توجه داشت که به دلیل ریشه‌دار بودن دین در ایران و به تبع آن محبوبیت روحانیت نزد عزاداران، نظریات و سخنرانی‌های آنان نقش مؤثری در جهت‌دهی نگرش‌ها و رفتارهای عزاداران به سمت و سوی خاصی ایفا می‌کند. درباره قمه‌زنی باید گفت که این مقوله از دیرباز

مورد اختلاف نظر علما و پیروان و مقلدان آنان بوده است. وفاق و اجماع کلیه علما در ابراز نظرهای مرتبط با قمه‌زنی و تأیید آن از سوی برخی علما، زمینه مساعدی را ایجاد کرده تا بدین وسیله، قمه‌زنان به انجام آن عمل در انظار عمومی مبادرت ورزند. البته نباید از نظر دور داشت که فتوایی که در این زمینه در گذشته صادر شده، اغلب مبنی بر جواز قمه‌زنی است و فتوهای جدیدتر، اغلب بر عدم جواز در این زمینه تأکید دارند. در هر حال با توجه به پیشینه نسبتاً زیاد قمه‌زنی و تأکید علما در زمان‌های قدیم، به نظر می‌رسد این رفتار به یک عنصر فرهنگی (ارزش) تبدیل شده و همواره نسل به نسل منتقل می‌شود.

تشکل‌های مذهبی نیز به عنوان یکی از نهادهای فرهنگی، عامل مهم دیگری در تشویق افراد به قمه‌زنی هستند. این تشکل‌ها با برگزاری برخی مناسک و دارا بودن کارکردهای فراوان از جمله ایجاد همبستگی، الگوسازی، استمرار ارزش‌ها، کنترل اجتماعی، تولید هنجار و... نقش مهمی در جامعه‌پذیری افراد جامعه دارند و به دلیل چنین اهمیتی است که برخی اندیشمندان همانند دورکیم استدلال می‌کنند باورهای مذهبی مشترک و آئین‌های ملازم با آن، چنان اهمیتی دارند که هر جامعه نیاز به یک مذهب یا نظامی از باورها دارد تا بتواند نقش مذهب را ایفا نماید زیرا به اعتقاد وی «هرچه اعتقادات یک گروه مذهبی نیرومندتر باشد، آن گروه احتمالاً یکپارچه‌تر است و از همین روی، بهتر می‌تواند محیطی را فراهم سازد که اعضایش در آن محیط از تجربه‌های آزردهنده و نومیدکننده در امان باشند» (کوزر، ۱۳۶۸: ۱۸۹).

۳. اعتقاد به برخی کارکردهای مثبت قمه‌زنی در طول تاریخ

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، نظرگاه‌های متعدد به انواع کارکرد مناسک و شعائر دینی اشاره نموده‌اند؛ از این رو در بیان کارکردهای قمه‌زنی به عنوان یکی از مناسک دینی پذیرفته شده از سوی پیروان (بدون قضاوت در مورد اینکه آیا این شیوه عمل صحیح یا غلط است) باید گفت که آن هم ممکن است برخی از آن کارکردها را دارا باشد. البته همان کارکردها می‌توانند به عنوان دلیل، در مراحل بعدی قمه‌زنی از سوی افراد قمه‌زن مورد توجه قرار گیرد که به صورت فهرست‌وار به برخی از علل فرهنگی اشاره می‌شود:

- معنادار نمودن مراسم عزاداری و قابل تشخیص نمودن رنج در حیات فردی؛
- برانگیزاننده احساس مشترک در میان قمه‌زنان؛
- الگوسازی برای دیگران به‌ویژه نوجوانان و جوانان؛
- تداعی رویدادهای روز عاشورا از طریق خونریزی و تحریک‌کننده احساسات عمومی درباره آن؛

- ایجاد احساس فداکاری و ایثار (کارکرد ارزشی)؛
- تقدس بخشی به قمه زنی و کارکرد تولید هنجار و عمل به آن؛
- تفکیک مرز گروه های مختلف در عزاداری و تقویت و تحکیم رعایت هنجارهای گروهی؛
- برگزاری و احترام به سنت نیاکان (کارکرد استمرار ارزش های فرهنگی)؛
- کارکرد ادای وظیفه (نذر و نیاز و...)
- احساس کسب هویت ارزشی و دینی جدید؛
- احساس ایجاد ارتباط عاطفی با خدا و ائمه اطهار؛
- رسیدن به قرب الهی؛
- کمال یابی (پرورش روح) و خودشکوفایی.

روش شناسی پژوهش

از بین انواع روش های تعریف شده و پرس و جو از صاحب نظران علوم اجتماعی، روش تحقیق حاضر را باید از نوع پیمایشی دانست. جامعه یا جمعیت آماری تحقیق در این بررسی شامل کلیه شهروندان خمینی شهر اصفهان است که در زمان مطالعه ساکن این شهر بوده اند. این آمار با مراجعه به فرمانداری خمینی شهر به دست آمده است. بر اساس سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، جمعیت خمینی شهر ۱۶۲۶۳۷ نفر است. در جدول زیر اطلاعات دقیق و جزئی تری درباره توزیع جمعیت خمینی شهر در محله های شش گانه ارائه شده است.

جدول ۲. محدوده جغرافیایی محله های شش گانه جامعه آماری و جمعیت آنها

جمعیت مناطق	محله های شش گانه خمینی شهر	جمعیت مناطق	محله های شش گانه خمینی شهر
۱۲۵۰۰	محله هرستان	۳۷۰۰۰ نفر	محله خوزان
۳۳۰۰۰	محله فروشان	۲۴۰۰۰ نفر	محله ورنوسفادران
۱۴۲۳۱	محله اندوان	۱۸۷۰۰ نفر	محله آدریان
۱۶۲۶۳۷	کل	۲۳۲۰۶ نفر	محله های دیگر

منبع: فرمانداری خمینی شهر

فرمول مورد استفاده برای تعیین حجم نمونه، فرمول کوکران است که عبارت است از: $n = \frac{z^2 pq}{d^2}$ در این فرمول n حجم نمونه، z ضریب اطمینان، d دقت احتمالی مطلوب، p دارندگان صفت مورد نظر و q فاقدین صفت مورد نظر می‌باشند. مقدار دقت احتمالی مطلوب برای نمونه (d) ۵ درصد و احتمال وجود صفت مورد نظر (p) و عدم صفت مورد نظر (q) برای نمونه ۰/۵ (با این هدف که بیشترین پراکندگی را داشته باشد). ضریب اطمینان (z) برابر ۱/۹۶ که با ۰/۹۵ اطمینان است، در نظر گرفته شده است. بر اساس این اطلاعات، حجم نمونه بر اساس بیشترین پراکندگی برابر ۳۸۷ نفر محاسبه شده است. به علت احتمال مخدوش شدن و یا داشتن پرسش‌های بدون پاسخ زیاد و در نتیجه حذف برخی پرسشنامه‌ها، تعداد ۴۰ واحد به حجم کل نمونه اضافه شد. حذف ۱۶ پرسشنامه به علت مخدوش بودن و یا بدون پاسخ بودن، منجر به وجود ۴۱۱ پرسشنامه در تجزیه و تحلیل نهایی گردید که در جدول زیر جزئیات آن آمده است.

جدول ۳. محدوده جغرافیایی محله‌های شش گانه نمونه تحقیق و حجم نمونه

جمعیت مناطق	محله‌های شش گانه خمینی شهر
۹۸	خوزان
۵۹	ورنوسفادران
۴۶	آدریان
۳۳	هرستان
۷۷	فروشان
۳۹	اندوان
۵۹	سایر محله‌ها
۴۱۱	کل

شیوه نمونه‌گیری در این تحقیق سهمیه‌ای بوده است. هر چند شیوه‌های نمونه‌گیری احتمالی نظیر نمونه‌گیری تصادفی ساده، سیستماتیک، طبقه‌ای یا چندمرحله‌ای نسبت به شیوه سهمیه‌ای از لحاظ آماری ارجحیت دارد، اما دلایل متعددی منجر به استفاده از این شیوه نمونه‌گیری شده که مهم‌ترین آن، موضوع مورد مطالعه است. در جامعه ما با توجه به ویژگی‌های فرهنگی آن و

خرده‌فرهنگ‌هایی از قبیل پنهانکاری و... معمولاً موضوعات اجتماعی خاصی همچون قمه‌زنی که به رفتارهای مذهبی و اعتقادات پاسخگویان مربوط می‌شوند، کمتر مورد اقبال و رغبت به پاسخگویی سریع و بدون کتمان واقع شده است. انتخاب افراد در نمونه‌گیری‌های احتمالی اینچنینی به صورتی است که در نهایت، فرد پاسخگو به این اطمینان خواهد رسید که محقق او را می‌شناسد. احساس شناخته شدن فرد توسط محقق، می‌توانست اُریب شدیدی را در نتایج تحقیق وارد کند به نحوی که واقعیت موجود راجع به متغیرهای طرح شده در پرسشنامه به دست نیاید. این اُریب می‌توانست از دو عامل عدم همکاری و عدم پاسخگویی صحیح به سؤالات ناشی شود. تجربه استفاده از نمونه‌گیری غیراحتمالی و کسب نتایج کارآمد، تجربه‌ای است که دواس (۱۹۹۱) نیز به آن توجه کرده است. شیوه نمونه‌گیری سهمیه‌ای این زمینه را فراهم می‌آورد که پاسخگو از ناشناخته ماندن اطمینان بیشتری حاصل کند و با اعتماد بیشتری ذهنیات واقعی خود را به عنوان پاسخ به سؤالات طرح شده بروز دهد.

به منظور تعیین سهمیه‌ها برای هریک از جمعیت‌های فرعی از سه متغیر محل، منطقه مسکونی و جنسیت استفاده شده تا پراکندگی لازم در نمونه مورد مطالعه به دست آید. نحوه توزیع جمعیت ۴۱۱ نفری مورد مطالعه به تفکیک متغیرهای فوق در محله‌ها ارائه شده است.

اعتبار و پایایی

در این تحقیق به منظور تعیین اعتبار طیف‌های سنجش متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق، از روش اعتبار اندازه‌گیری بر اساس گروه‌های شناخته شده استفاده شده است. این روش یکی از روش‌های آماری و کمی تعیین اعتبار ابزارهای سنجش به شمار می‌رود و در گروه روش‌های تعیین اعتبار سازه قرار می‌گیرد. بر اساس هریک از متغیرهای مورد مطالعه فرهنگی، دو گروه سی نفره شناسایی شده که انتظار می‌رفته یکی از گروه‌ها مجموع نمره پایینی را از متغیر مورد مطالعه اخذ کند، و گروه دوم از مجموع نمره بالاتری برخوردار باشد. با توجه به اینکه انتخاب گروه‌های شناخته شده بدون کنترل سایر متغیرها انجام شده، دو نمونه انتخاب شده، مستقل فرض شده‌اند. مقایسه میانگین‌های رتبه دو گروه در هریک از متغیرهای مورد مطالعه امکان پاسخ به این سؤال را فراهم آورده است که «آیا طیف ساخته شده، متغیر مورد نظر محقق را اندازه‌گیری می‌کند یا خیر؟». تفاوت معنی‌دار بین میانگین‌های رتبه در جهت مورد انتظار پژوهشگر حاکی از اعتبار سازه طیف‌های طرح شده برای سنجش متغیرهای پژوهش بر اساس تکنیک گروه‌ها

شناخته شده است. خلاصه محاسبات انجام شده در این رابطه در جدول زیر منعکس شده است. میانگین‌های رتبه محاسبه شده برای دو گروه و همچنین سطوح معنی داری محاسبه شده این نتیجه را به دنبال دارند که بر اساس تکنیک گروه‌های شناخته شده می‌توان انتظار داشت ابزارهای طرح شده برای سنجش متغیرهای مختلف، همان متغیرهایی را اندازه‌گیری کنند که مورد نظر محقق بوده است.

علاوه بر این روش کمی، روش کیفی اعتبار صوری که همان تأیید پرسشنامه توسط استادان موضوع مورد مطالعه باشد نیز در مورد طیف‌های طرح شده در این تحقیق مورد توجه بوده است. پرسشنامه نهایی در ابتدا و انتها توسط استادان و برخی صاحب‌نظران تأیید شده است.

جدول ۳. مقادیر U من ویتنی، W و بلکاکسون، Z و سطوح معنی داری جهت اعتبار سازه ابزارهای سنجش

انگیزه‌های فرهنگی	$\bar{X}_1$	$\bar{X}_2$	U	W	Z	sig
	۱۰/۸۱	۲۰/۸۶	۳۷/۰۰۰	۱۷۳/۰۰۰	-۳/۱۵۲	۰/۰۰۱

در تحقیقات مقدماتی، پرسشنامه با ۶۰ نفر تست شده و طیف‌ها مورد آزمون پایایی قرار گرفتند؛ در نتیجه برخی گویه‌های نامناسبی که سبب کاهش ضریب پایایی طیف می‌شدند، حذف و گویه‌های دیگری جایگزین آنها شدند. برخی گویه‌ها نیز که به نظر می‌رسید از نظر ویرایش اشکال دارد، اصطلاح شدند. پس از پایان تحقیقات نهایی، مجدداً گویه‌ها مورد آزمون قرار گرفتند و گویه‌های دیگری که همبستگی کمی با سایر گویه‌های طیف مربوط را نشان می‌دادند، در محاسبات نهایی حذف شدند. مقادیر استاندارد گزارش شده در جدول آزمون پایایی زیر می‌توانند به منظور مقایسه میزان پایایی هر یک از طیف‌ها با سایر طیف‌ها مورد استفاده قرار گیرند. این مقادیر نشان می‌دهند که در مجموع انگیزه فرهنگی از پایایی مطلوب و بالایی برخوردار است.

در هر حال سطح معنی داری محاسبه شده برای مقدار F به دست آمده نشان می‌دهد که در مورد کلیه متغیرهایی که پایایی آنها اندازه شده، تفاوت معنی داری بین پایایی محاسبه شده و عدم پایایی وجود دارد.

جدول ۴. آزمون پایایی ابزارهای مختلف سنجش مورد استفاده در تحقیق

Sig	DF	F	آلفای کرونباخ				ابزارهای سنجش متغیر مورد مطالعه
			فاصله اطمینان ۹۵ درصد		Standard item alpha	Alpha	
			Lower	Upper			
۰/۰۰۴	۸۰	۶/۰۱	۰/۹۵۸	۰/۸۵۰	۰/۹۲۵	۰/۹۲۰	انگیزه‌های فرهنگی

یافته‌های پژوهش

توزیع پاسخگویان برحسب انگیزه‌های فرهنگی شرکت در مراسم قمه‌زنی

جدول ۵. توزیع پاسخگویان برحسب انگیزه‌های فرهنگی شرکت در مراسم قمه‌زنی

گویه	کاملاً مخالف	مخالف	بی‌نظر	موافق	کاملاً موافق	میانگین
یادآوری وقایع روز عاشورا	۴۰/۹	۱۸/۷	۱۷/۸	۱۵/۸	۶/۸	۲/۲۸
احترام به بزرگان و نیاکان	۵۵/۷	۱۸/۵	۱۵/۱	۹	۱/۷	۱/۸۲
ادای نذر و نیاز	۳۸	۱۴/۸	۲۴/۶	۱۷	۵/۶	۲/۳۷
استمرار و تحکیم فرهنگ عزاداری	۴۰/۶	۲۰/۲	۲۱/۴	۱۱/۲	۶/۶	۲/۲۲
معنادار کردن مراسم عزاداری	۴۸/۹	۲۱/۹	۱۷/۸	۹/۷	۱/۷	۱/۹۳
غلبه بر ترس از مرگ	۴۸/۷	۲۴/۱	۱۶/۳	۹/۵	۱/۵	۱/۹۱
ایجاد احساس مشترک و همبستگی با شهدای روز عاشورا	۴۲/۶	۲۰/۴	۱۹/۲	۱۴/۸	۲/۹	۲/۱۵
الگوسازی و سرمشق برای دیگران	۴۸/۷	۲۰	۱۷/۸	۱۱/۷	۱/۹	۱/۹۸
احراز هویت جدید	۴۷	۲۰/۷	۲۱/۴	۸/۵	۲/۴	۱/۹۸
عاشق قمه‌زنی بودن	۳۸	۱۵/۶	۲۷/۳	۱۳/۱	۶/۱	۲/۳۳

جدول ۶. توصیف انگیزه‌های فرهنگی شرکت در مراسم قمه‌زنی

متغیر	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار	تعداد
انگیزه‌های فرهنگی	۱	۵	۲/۱۷	۱/۰۶	۴۱۱

میانگین انگیزه‌های فرهنگی مؤثر بر قمه‌زنی در بین پاسخگویان ۲/۱۷ است، به طوری که بیشترین میانگین به ادای نذر و یادآوری وقایع روز عاشورا و عاشق قمه‌زنی بودن مربوط می‌شود و کمترین میانگین مربوط به احترام به بزرگان و نیاکان است.

جنس و قمه‌زنی

جدول ۷. مقایسه نگرش نسبت به قمه‌زنی بین زنان و مردان

جمع	جنس				تعداد	درصد
	زن		مرد			
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۳۵۹	۸۷/۳	۱۱۶	۹۲/۵	۲۴۳	۸۴/۷	خیر
۵۲	۱۲/۷	۸	۶/۵	۴۴	۱۵/۳	بلی
۴۱۱	۱۰۰	۱۲۴	۱۰۰	۲۸۷	۱۰۰	جمع

جدول ۸. ضریب خیدو و کرای بر حسب جنس و قمه‌زنی

معنی داری	ارزش	آماره
۰/۱۳	۶/۱۷	خیدو
۰/۱۳	۰/۱۲۳	ضریب کرامر

چنانچه در جدول شماره ۷ مشاهده می‌شود، ۸۷/۳ درصد از پاسخگویان نگرش منفی و ۱۲/۷ درصد نگرش مثبتی به قمه‌زنی داشته‌اند. از بین پاسخگویانی که نگرش مثبت نسبت به قمه‌زنی داشته‌اند، ۱۵/۳ درصد مرد و ۶/۵ درصد زن هستند. جدول شماره ۸ نشان می‌دهد که بین دو جنس و نگرش نسبت به قمه‌زنی، تفاوت معنی داری وجود دارد؛ به عبارت دیگر در بین کسانی که نگرش مثبت نسبت به قمه‌زنی دارند (۱۲/۷ درصد)، ۴۴ نفر از مردان و ۸ نفر از زنان هستند. همچنین ضریب کرامر برای رابطه فوق، ۱۲ درصد است.

وضعیت تأهل و قمه‌زنی

جدول ۹. مقایسه قمه‌زنی بر حسب وضعیت تأهل

جمع	وضعیت تأهل				قمه‌زنی	
	متأهل		مجرد			
	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۸۷/۳	۳۵۸	۸۵/۶	۱۶۶	۸۸/۹	۱۹۲	خیر
۱۲/۷	۵۲	۱۴/۴	۲۸	۱۱/۱	۲۴	بلی
۱۰۰	۴۱۰	۱۰۰	۱۹۴	۱۰۰	۲۱۶	جمع

جدول ۱۰. ضریب خیدو بر حسب وضعیت تأهل و قمه‌زنی

معنی داری	ارزش	آماره
۰/۳۱۳	۱/۰۱۸	خیدو

بر اساس اطلاعات جدول‌های شماره ۹ و ۱۰، تفاوت و اختلاف معنی داری در قمه‌زنی مجردان و متأهل‌ها وجود ندارد (sig :۰/۳۱۳) و هر دو به یک نسبت مبادرت به قمه‌زنی می‌کنند، به طوری که از ۵۲ نفر قمه‌زن، ۲۴ نفر مجرد و ۲۸ نفر متأهل هستند.

وضعیت شغل و قمه‌زنی

جدول ۱۱. مقایسه وضعیت شغل و قمه‌زنی

جمع	وضعیت شغل				قمه‌زنی	
	غیر شاغل		شاغل			
	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۸۷	۳۴۲	۹۰/۴	۱۹۷	۸۲/۹	۱۴۵	خیر
۱۳	۵۱	۹/۶	۲۱	۱۷/۱	۳۰	بلی
۱۰۰	۳۹۳	۱۰۰	۲۱۸	۱۰۰	۱۷۵	جمع

جدول ۱۲. ضریب خیدو و کرامر برحسب وضعیت شغل و قه‌زنی

معنی‌داری	ارزش	آماره
/۰۲۸	۴/۸۴	خیدو
/۰۲۸	۰/۱۱۱	کرامر

همان‌گونه که جدول‌های شماره ۱۱ و ۱۲ نشان می‌دهد، به‌طور کلی ۸۷ درصد کل پاسخگویان نگرش منفی نسبت به قه‌زنی دارند، اما در میان افراد قه‌م‌زن، بین دو گروه شاغل و غیرشاغل اختلاف و تفاوت معنی‌داری وجود دارد (sig: /۰۲۸)؛ به‌طوری‌که از ۵۱ نفر قه‌م‌زن، ۳۰ نفر شاغل و ۲۱ نفر غیرشاغل‌اند و از این‌رو شاغلان بیشتر به قه‌زنی روی می‌آورند. همچنین ضریب کرامر برای رابطه فوق ۱۱ درصد است.

میزان تحصیلات و قه‌زنی

فصلنامه علمی-پژوهشی

۹۴

دوره سوم
شماره ۳
پاییز ۱۳۸۹

جدول ۱۳. مقایسه میزان تحصیلات و قه‌زنی

جمع		قه‌زنی				میزان تحصیلات
		خیر		بلی		
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۰۰	۵	۸۰	۴	۲۰	۱	بی‌سواد
۱۰۰	۱۹	۷۳/۷	۱۴	۲۶/۳	۵	ابتدایی
۱۰۰	۲۹	۸۶/۲	۲۵	۱۳/۸	۴	راهنمایی
۱۰۰	۱۵۰	۸۲	۱۲۳	۱۸	۲۷	دیپلم
۱۰۰	۲۲	۸۶/۴	۱۹	۱۳/۶	۳	کاردانی
۱۰۰	۱۴۳	۹۵/۱	۱۳۶	۴/۹	۷	کارشناسی
۱۰۰	۴	۱۰۰	۴	-	-	کارشناس ارشد و بالاتر
۱۰۰	۳۹۱	۸۷/۲	۳۴۱	۱۲/۸	۵۰	جمع

جدول ۱۴. ضرایب خیدو و کرامر برحسب وضعیت تحصیلات و قه‌زنی

معنی‌داری	ارزش	آماره
/۰۳۰	۲۱/۳۸	خیدو
/۰۳۰	۰/۲۳۴	کرامر

جدول شماره ۱۳ بیانگر آن است که از بین ۵۰ نفر پاسخگویانی که در جامعه آماری مورد مطالعه قه‌زنی می‌کنند، حدود ۸۰ درصد دارای تحصیلات دیپلم و زیر دیپلم هستند و فقط حدود ۲۰ درصد (۱۰ نفر) دارای مدرک تحصیلی کاردانی و کارشناسی می‌باشند و هیچ‌کدام از پاسخگویانی که دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتر هستند، قه‌زنی نمی‌زنند. این اطلاعات، تحلیل‌های پیشین را در مورد آگاهی افراد قه‌زنی تأیید می‌کند که با افزایش آگاهی پاسخگویان - که یک شاخص آن میزان تحصیلات است - گرایش به قه‌زنی کاهش می‌یابد. بنابراین در حوزه فرهنگ و چهارچوب افزایش آگاهی پاسخگویان باید تمرکز یافت. با توجه به اطلاعات جدول شماره ۱۴ تفاوت معناداری بین مقاطع تحصیلی متفاوت در قه‌زنی مشاهده می‌شود ($Sig=0.030$). همچنین ضریب کرامر برای اختلاف فوق ۰/۲۳ است؛ لذا می‌توان گفت داده‌ها و تحلیل جدول شماره ۱۴ برای کل جامعه آماری مورد مطالعه (مردم خمینی شهر) قابل تعمیم است.

محله و قه‌زنی

جدول ۱۵. مقایسه محلات خمینی شهر بر اساس قه‌زنی

جمع	قه‌زنی				محله	
	خیر		بلی			
	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
۱۰۰	۹۸	۹۰/۸	۸۹	۹/۲	۹	خوزان
۱۰۰	۵۹	۹۱/۵	۵۴	۸/۵	۵	ورنوسفادران
۱۰۰	۷۹	۸۸/۶	۷۰	۱۱/۴	۹	آدریان و هرستان
۱۰۰	۷۷	۷۶/۶	۵۹	۲۳/۴	۱۸	فروشان
۱۰۰	۳۹	۸۴/۶	۳۳	۱۵/۴	۶	اندوان
۱۰۰	۵۹	۹۱/۵	۵۴	۸/۵	۵	سایر محله‌ها
۱۰۰	۴۱۱	۸۷/۳	۳۵۹	۱۲/۷	۵۲	جمع

جدول ۱۶. ضرایب خیدو و کرامر بر حسب محله و قمه‌زنی

معنی داری	ارزش	آماره
۱۰۴۵	۱۱/۳۲	خیدو
۱۰۴۵	۰/۱۶۶	کرامر

محلات متعدد شهرستان خمینی شهر در قمه‌زنی اختلاف معنی داری دارند. (sig: ۰/۰۴۵) بر اساس جدول شماره ۱۵، محله فروشان دارای بیشترین فراوانی (۲۳/۴ درصد) می‌باشد و اندوان ۱۵/۴ درصد، آدریان و هرستان ۱۱/۴ درصد، خوزان ۹/۲ درصد و ورنوسفادران ۸/۵ درصد فراوانی دارند. ضریب کرامر رابطه فوق ۱۷ درصد است. از آنجاکه محله فروشان در خمینی شهر بیشترین تعداد دسته‌ها و هیئت‌های مذهبی را داراست (۲۵-۲۰ هیئت مذهبی) بیشترین تعداد قمه‌زن را نیز دارد؛ از سوی دیگر، وجود علمای بزرگی در این محله پایگاه اجتماعی - مذهبی بالایی بین اهالی محلی دارند و تجویز قمه‌زنی توسط آنها به گونه‌ای که خود آنها مبادرت به قمه‌زنی می‌کنند و اعزام روحانیونی از طرف این علما به محله‌های دیگر می‌تواند دلیل دیگری به فراوانی بیشتر قمه‌زنی در محله فروشان باشد.

درآمد و قمه‌زنی

جدول ۱۷. مقایسه درآمد و قمه‌زنی

جمع		قمه‌زنی				درآمد (به هزار تومان)
		خیر		بلی		
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۱۰۰	۱۵	۸۰	۱۲	۲۰	۳	۵۰-۱۰۰
۱۰۰	۱۱۱	۸۵/۶	۹۵	۱۴/۴	۱۶	۱۰۱-۲۰۰
۱۰۰	۱۰۰	۹۰	۹۰	۱۰	۱۰	۲۰۱-۳۰۰
۱۰۰	۷۳	۸۷/۷	۶۴	۱۲/۳	۹	۳۰۱-۵۰۰
۱۰۰	۳۴	۷۹/۴	۲۷	۲۰/۶	۷	۵۰۱-۷۰۰
۱۰۰	۵	۱۰۰	۵	-	-	۷۰۱-۱۰۰۰
۱۰۰	۹	۷۷/۸	۷	۲۲/۲	۲	۱۰۰۰ به بالا
۱۰۰	۳۶	۹۷/۲	۳۵	۲/۸	۱	بی‌درآمد
۱۰۰	۳۸۳	۸۷/۵	۳۳۵	۱۲/۵	۴۸	جمع

جدول ۱۸. ضریب خیدو برحسب درآمد و قمه‌زنی

معنی‌داری	ارزش	آماره
۰/۳۰۴	۸/۳۳	خیدو

جدول‌های ۱۷ و ۱۸، حاکی از عدم اختلاف و تفاوت افراد با درآمدهای متعدد در تمایل به قمه‌زنی است. ($\text{sig} = ۰/۳۰۴$). با توجه به داده‌های این جدول‌ها و پراکندگی نامنظم قمه‌زنی بین گروه‌های درآمدی مختلف و غیر قابل تعمیم بودن اطلاعات فوق در کل جامعه آماری، می‌توان گفت که حوزه درآمدی و متغیرهای اقتصادی، تأثیر چندانی در قمه‌زنی پاسخگویان ندارند؛ همان‌طور که قمه‌زنی در میان پایین‌ترین گروه درآمدی و بالاترین گروه درآمدی هر دو وجود دارد و شکل منظمی هم به چشم نمی‌خورد. در واقع برای تبیین پدیده قمه‌زنی، باید به حوزه اقتصاد و درآمد افراد توجه کمتری داشت و حوزه‌های دیگر مانند فرهنگ را بیشتر مد نظر قرار داد.

میانگین انگیزه‌های فرهنگی و قمه‌زنی

جدول ۱۹. آزمون تی برحسب میانگین انگیزه‌های فرهنگی و قمه‌زنی

Sig	df	T	Levenes test		انحراف استاندارد	میانگین انگیزه‌های فرهنگی	تعداد	ابعاد	متغیر
			Sig	F					
۰/۰۰۰	۶۳/۱۵	-۱۰/۲۳	۰/۴۴۸	۰/۵۷۷	۰/۹۱	۱/۹۸	۳۵۹	خبر	قمه‌زنی
					۱/۰۳	۳/۵۳	۵۲	بلی	

در جدول شماره ۵ مشخص شد که برخی انگیزه‌ها همانند یادآوری وقایع روز عاشورا، احترام به بزرگان و نیاکان، ادای نذر و نیاز و استمرار و تحکیم فرهنگ عزاداری و... عوامل مؤثری در روی‌آوری به قمه‌زنی هستند. مجموعه آن عوامل به عنوان انگیزه‌های فرهنگی مورد توجه قرار گرفتند و همان‌گونه که جدول شماره ۱۹ نشان می‌دهد، این انگیزه‌ها در بین دو گروه افرادی که قمه نمی‌زنند و کسانی که مبادرت به قمه‌زنی می‌کنند، دارای تفاوت معنی‌داری است؛ به عبارت دیگر میانگین انگیزه‌های فرهنگی در بین افراد قمه‌زن بیشتر از افرادی است که قمه نمی‌زنند ($\text{sig} = ۰/۰۰۰$ با $۱/۹۸$ در مقابل $۳/۵۳$).

نتیجه‌گیری

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد رخدادهای اجتماعی تأثیر شگرفی بر حالات روحی و روانی انسان بر جای می‌گذارند و در صورت بروز حوادث و پیش‌آمدهای ناگواری که منجر به فراغ و از دست رفتن کسی شود که آدمی به او عشق می‌ورزد، سخت متأثر شده و هاله‌ای از اندوه وجود او را فرامی‌گیرد. واکنش طبیعی و فطری به این‌گونه وقایع تلخ، سوگواری و عزاداری است که از آن طریق هر فرد یا گروهی، جهت آرامش و التیام ناراحتی‌های روحی در برابر مصائب و حوادث جانسوز و دردناک، مراسم و آداب ویژه‌ای را برگزار می‌کند. با توجه به اهمیت موضوع قمه‌زنی به لحاظ فرهنگی - اجتماعی و بهداشتی و ظهور دیدگاه‌های موافق و مخالف در این خصوص و اشتیاق روزافزون قمه‌زنان در مبادرت به این عمل، بررسی و تحلیل این پدیده لازم و ضروری به نظر آمد.

حجم نمونه پژوهش حاضر ۴۱۱ نفر است و برخی از نتایج آن عبارتند از:

- ۶۹/۸ درصد از پاسخگویان مذکر و ۳۰/۲ درصد دیگر مؤنث هستند و مردان به‌طور معنی‌داری بیش از زنان گرایش مثبت به قمه‌زنی دارند.
- ۵۲/۷ درصد از پاسخگویان مجرد و ۴۷/۳ درصد را متأهل‌ها تشکیل می‌دهند بنابراین اختلاف معنی‌داری در قمه‌زنی بین مجردان و متأهلان مشاهده نشده و هر دو به یک نسبت مبادرت به قمه‌زنی می‌کنند.
- حدود ۸۰ درصد از پاسخگویانی که قمه‌زنی می‌کنند دارای مدرک دیپلم یا زیر دیپلم هستند و تنها حدود ۲۰ درصد دارای مدرک تحصیلی کاردانی و کارشناسی هستند. همچنین هیچ‌کدام از پاسخگویان دارای مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری مبادرت به قمه‌زنی نمی‌کنند.
- ۴۴/۵ درصد پاسخگویان را افراد شاغل و ۵۵/۵ درصد را غیرشاغلان تشکیل می‌دهند به‌طوری‌که تفاوت معناداری بین دو گروه شاغل و غیرشاغل برحسب قمه‌زنی آنها وجود دارد و شاغلان بیشتر از غیرشاغلان به قمه‌زنی روی می‌آورند.
- قمه‌زنی مردم خمینی‌شهر برحسب محلات متعدد آن، دارای تفاوت و اختلاف معنی‌دار است؛ به‌طوری‌که محله فروشان دارای بیشترین فراوانی قمه‌زنی است و سایر محلات به ترتیب عبارتند از: اندوران، آدریان و هرستان، خوزان و ورنوسفاداران.
- قمه‌زنی مردم خمینی‌شهر بر حسب درآمد آنها متفاوت نیست و اختلاف معنی‌داری بین

افراد قمه‌زن برحسب درآمد آنها دیده نمی‌شود.

• ۹۴/۶ درصد پاسخگویان در مراسم عزاداری امام حسین (ع) شرکت می‌کنند و ۵/۴ درصد نیز در آن مراسم شرکت نمی‌کنند.

• ۵۴/۷ درصد شرکت‌کنندگان معتقدند به دلیل همدردی با ائمه در مراسم عزاداری شرکت می‌کنند، ۱۸/۴ درصد علت شرکت را علاقه شخصی، ۱۰/۸ درصد به منظور حفظ سنت‌های گذشته و ۹/۳ درصد به دلیل انجام نذر در مراسم عزاداری ماه محرم شرکت می‌کنند.

• میانگین انگیزه‌های فرهنگی در بین پاسخگویان ۲/۱۷ است و برخی از انگیزه‌های فرهنگی به ترتیب میانگین بالاتر عبارتند از: ادای نذر و نیاز، یادآوری وقایع روز عاشورا، استمرار و تحکیم فرهنگ عزاداری و احترام به بزرگان و نیاکان. همچنین تفاوت معنی‌داری بین دو گروه قمه‌زن و کسانی که قمه نمی‌زنند در انگیزه‌های فرهنگی وجود دارد و به عبارت دیگر کسانی که مبادرت به قمه‌زنی می‌کنند دارای انگیزه‌های فرهنگی بیشتری هستند.

با توجه به مطالب پیش گفته، ارائه پیشنهاداتی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد.

۱. همواره باید توجه داشت که بسیاری از افراد عزادار از سر خلوص و نیت پاک، به چنین عملی اقدام می‌کنند؛ بنابراین باید همواره توجه داشت به دلیل اینکه پدیده قمه‌زنی پدیده‌ای فرهنگی است راه مقابله با آن، تولیدات نوین فرهنگی و به عبارتی فرهنگ‌سازی است و نه توجه به قوای قه‌ری و خشونت نظامی.

۲. از آنجاکه به لحاظ تحصیلی، کسانی که دارای مدرک تحصیلی دیپلم و زیردیپلم هستند تمایل به قمه‌زنی دارند، می‌تواند تا با تدابیر لازم آموزشی و تبلیغاتی از طریق بولتن‌های خبری، رسانه‌ها، کارگاه‌های آموزشی و... زمینه فهم بیشتر قمه‌زنان نسبت به آن پدیده را فراهم آورد.

۳. چنانچه ایجاد کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی برحسب محلات متعدد خمینی‌شهر صورت گیرد، نتایج مفیدتری را به بار خواهد آورد. با توجه به اینکه هر محله فرهنگ خاص خود را داراست و از آنجاکه قمه‌زنی برحسب محلات متفاوت است، لذا برنامه‌ریزی محله‌ای در جهت آگاهی‌بخشی به آنان مفیدتر و عملیاتی‌تر خواهد بود.

۴. با توجه به اینکه یکی از عناصر مهم و تأثیرگذار در مراسم عزاداری امام حسین (ع) اقشار روحانی و مبلغان دینی هستند، لازم است تا در خمینی‌شهر از مبلغانی استفاده شود که نسبت به مسائل اجتماعی و سیاسی جامعه و جهان اطلاع کافی داشته باشند و از سوی دیگر باید در

جهت آگاه‌سازی مبلغان موجود و تأثیرگذاری در خمینی‌شهر نیز برنامه‌ریزی‌های لازم صورت پذیرد.

۵. از آنجاکه انگیزه‌های فرهنگی مؤثرترین انگیزه‌های شرکت در قمه‌زنی هستند، ضرورت دارد سازمان‌های فرهنگی از جمله مدارس، دانشگاه‌ها و سازمان روحانیت (حوزه‌های علمیه و سازمان تبلیغات و...) تدابیر مناسب و اثرگذاری را در مقوله عزاداری اشاعه دهند که در این خصوص می‌توان اقدامات چندی انجام داد:

- استفاده از تشکیلات سازمانی و تدوین برنامه‌های اصولی و بلندمدت؛
- اعمال شیوه‌های اساسی و روانشناختی جهت بازسازی روحیه‌های افراد متعدد و تحریک عواطف و قوه تعقل به منظور پذیرش پیام‌های صادره؛
- شیوه‌های القای غیرمستقیم؛
- استفاده از برهان، جدل و مناظره و شیوه‌های سؤال و جواب؛
- استفاده از الگوهای صادق و مرجع و معرفی آنها به مردم.

۶. علاوه بر خطیبان و مداحان آگاه، لازم است تا در مراسم عزاداری از پزشکان و متخصصان امور پزشکی به‌ویژه متخصصان مغز و اعصاب، پوست، خون و... و همچنین کارشناسان بهداشت، دعوت به عمل آید تا آسیب‌های قمه‌زنی بر سلامت بدن انسان تشریح شود. همچنین این مقوله باید در رسانه‌ها به‌ویژه صدا و سیما نیز مورد توجه قرار گیرد تا آگاهی پزشکی و بهداشتی قمه‌زنان ارتقا یابد.

فصلنامه علمی-پژوهشی

۱۰۰

دوره سوم
شماره ۳
پاییز ۱۳۸۹

منابع

- قرآن کریم
آرون، ر. (۱۳۷۰) *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، مترجم: باقر پرهام، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
- توسلی، غ. (۱۳۸۰) *جامعه‌شناسی دین*، تهران: چاپ مهارت.
- دورکیم، ا. (۱۳۸۳) *صور بنیانی حیات دینی*، مترجم: باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.
- ریویر، ک. (۱۳۷۹) *درآمدی بر انسان‌شناسی*، مترجم: ناصر فکوهی، تهران: نشر نی.
- ساروخانی، ب. (۱۳۷۵) *دایرةالمعارف علوم اجتماعی*، تهران: نشر کیهان.
- سراج‌زاده، ح. (۱۳۷۷) «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهران و دلالت‌های آن بر نظریه سکولار شدن»، *نمایه پژوهش*، شماره ۷ و ۸ صص -.
- شجاعی‌زند، ع. (۱۳۸۰)، *دین، جامعه و عرفی‌شدن*، تهران: نشر مرکز.
- عسگری خانقاه، الف. (۱۳۷۸) *محمد شریف کمالی، انسان‌شناسی عمومی*، تهران: انتشارات سمت.
- عمید، ح. (۱۳۶۹)، *فرهنگ عمید*، تهران: نشر امیرکبیر.
- فراستخواه، م. (۱۳۷۱)، *دآوری‌های جامعه‌شناسی در دین*، نشریه کیان، شماره ۱۰.
- کوزر، ل. (۱۳۶۸) *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، مترجم: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- کولتز، ج. (۱۳۶۹) *ارتباط گفتاری میان مردم*، علی‌اکبر میرحسینی، تهران: امیرکبیر.
- گنجی، م. (۱۳۸۳) *تبیین وضعیت دین‌داری دانشجویان دانشگاه اصفهان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات، دانشگاه اصفهان.
- گیدنز، آ. (۱۳۷۶) *جامعه‌شناسی*، مترجم: منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- محدثی، ج. (۱۳۷۴) *فرهنگ عاشورا*، قم: انتشارات معروف.
- محسنی، م.، و صالحی، پ. (۱۳۸۲) *بررسی پیوندها و نیروهای اجتماعی در ایران*، تهران: انتشارات آرون.
- همیلتون، م. (۱۳۷۷) *جامعه‌شناسی دین*، مترجم: محسن ثلاثی، تهران: نشر تبیان.

